

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(450 Venezia = 163.42)“15/16”
Primljeno: 7.6.2006.

ISELJENICI IZ GRADA KOTORA - POSJEDNICI NA MLETAČKOJ *TERRAFERMI*

LOVORKA ČORALIĆ

SAŽETAK: U radu se, na osnovu raščlambe oporuka pohranjenih u venecijanskom Državnom arhivu, istražuju oblici povezanosti kotorskih iseljenika s mletačkim zaledem (*terraferma*). U prvom dijelu rada u općim se crtama prikazuje vremenski okvir djelovanja Kotorana na području *terraferme*, utvrđuju pobliza mjesta smještaja njihovih posjeda, ukazuje na njihove gospodarske mogućnosti te na oblike povezanosti s drugim hrvatskim iseljenicima nastanjenima u Mlecima. U drugome dijelu priloga raščlanjuju se kotorske oporuke koje se odnose na zadanu problematiku te ukazuje na njihovu sveukupnu važnost u sklopu procučavanja povijesti hrvatske zajednice u Mlecima i u Venetu.

Kotorani u Mlecima - najbrojniji dio hrvatskog iseljeničtva

U prošlim stoljećima, a poglavito u vrijeme mletačkog vrhovništva nad istočnojadranskim uzorjem, kotorska iseljenička zajednica činila je brojčano pretežit dio hrvatskog iseljeničtva u Mlecima.¹ Na osnovi raščlambe velikog

¹ O iseljavanjima iz grada Kotora u Mletke, kao i o njihovim prinosima hrvatskoj iseljeničkoj zajednici, pisala sam u nekim prethodnim radovima. Usporedi, primjerice: »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)« *Povijesni prilozi* 17 (1998): 133-155; »Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31 (1998): 131-140; »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro - istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 46 (2004): 235-251; »Iz prošlosti Boke - tragom iseljenika s poluotoka Luštice u Mlecima (XVI.-XVIII. stoljeće)« *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne*

Lovorka Čoralić, znanstvena je savjetnica u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Adresa: Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10000 Zagreb. E-mail: lovorka@misp.isp.hr

brojčanog uzorka (više tisuća) oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima u rasponu od početka 15. do konca 18. stoljeća, razvidno je da su Kotorani, kada je riječ o užoj zavičajnoj pripadnosti naših iseljenika, činili najbrojniju regionalnu hrvatsku iseljeničku skupinu.² Raščlambom oko 300 oporuka iseljenih Kotorana zapaža se da učestalija kotorska iseljavanja u Mletke započinju oko dvadesetih godina 15. stoljeća; postupno rastu od četrdesetih godina istoga stoljeća, a najveći uspon postižu u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća. U idućim desetljećima učestalost kotorskih useljavanja u Mletke polagano opada, ali i pored toga, tijekom 16. stoljeća Kotorani brojčano prednjače pred useljenicima iz drugih hrvatskih krajeva i gradova. U 17. i 18. stoljeću nastavlja se pad useljavanja i uglavnom zadržava na razini s početka 15. stoljeća. Razlozi tako učestalih iseljavanja Kotorana bili su, s jedne strane, uključenost Kotora u mletačku državnu zajednicu unutar koje Mleci, kao glavni grad, postaju dostupnijim odredištem svih poduzetnika (ponajprije trgovaca i pomoraca) i osoba koje trajnim zapošljavanjem žele riješiti temeljna egzistencijalna pitanja. S druge strane, osmanlijski prodori i osvajanja, koji se tijekom tog razdoblja (posebice nakon osmanlijskih zauzeća nemaloga dijela Mletačke Albanije) opasno približavaju gradskim bedemima te u svezi s tim otežana gospodarska komunikacija sa zaleđem, nagnat će brojno žiteljstvo toga grada (ali i njegove okolice) da iseljavanjem na susjednu talijansku obalu pronadu siguran svakodnevni život. Mnogi od njih, stekavši stalno zaposlenje i zasnovavši obitelj, trajno ostaju u Mlecima. Svojim životom i djelovanjem tvorit će - tijekom dugog niza stoljeća - prevažnu sastavnicu u povijesti hrvatske iseljeničke skupine u gradu na lagunama.³

i društvene znanosti HAZU u Zagrebu 22 (2004): 189-211. O bokeljsko-mletačkim pomorsko-trgovačkim vezama i prisutnosti Kotorana u Mlecima usporedi i prinose bokeljskih povjesničara: Miloš Milošević, »Prilozi trgovačkim vezama bokeljskih pomoraca sa mletačkim tržištem.« *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 4 (1955): 57-80; Niko Luković, »Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima.« *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 6 (1957): 33-43; Miloš Milošević, »Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka.« *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 9 (1960): 103-150; Miloš Milošević, »Bokeljski galijuni i fregaduni u XVI i XVII vijeku.« *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 11 (1963): 33-50; Miloš Milošević, »Bokeljske tartane XVIII stoljeća.« *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 13 (1965): 5-24; Miloš Milošević, »Neki aspekti pomorske privrede Boke kotorske u doba mletačke vladavine (1420-1797).«, u: *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-1962*, sv. II. Zagreb, 1962: 1785-1817.

² Od ukupnog broja hrvatskih iseljenika, u Mlecima je zabilježeno 16 % Kotorana, 14 % Zadranina, te po 8% barskih, splitskih i šibenskih iseljenika. Ostale zavičajne iseljeničke skupine (dubrovačka, hvarska, trogirski i dr.) zastupljene su s manjim postotnim udjelom. Usporedi: Lovorka Čoralić, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*. Zagreb 2001: 90, 446.

³ L. Čoralić, »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.).«: 134-135; L. Čoralić, »Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća.«: 131-132.

U Mlecima je najveći broj Kotorana bio zaposlen u zanimanjima pomorskog i obrtničkog obilježja. Brojni Kotorani djelovali su u gradu na lagunama kao trgovci i poduzetnici (posebice u pomorskom poslovanju), kao obnašatelji državnih i vojničkih službi, a mnogi se spominju i kao svećenici i redovnici u tamošnjim crkvama i samostanima. Većina pripadnika kotorske iseljeničke skupine ubrajala se u srednji i niži društveni sloj, uklapajući se na taj način u prosječnu strukturu većine hrvatskih iseljenika.⁴ Nadalje, jedan od temeljnih pokazatelja jedinstvenosti i zajedništva kotorske, ali i hrvatske iseljeničke zajednice u cjelini, utvrđivanje je mjesta njihova stanovanja i obavljanja profesionalne djelatnosti. Vrela nedvojbeno potvrđuju da je preko 50% kotorskih iseljenika obitavalo u istočnom gradskom predjelu Castello - mjestu najučestalijeg okupljanja iseljenih Hrvata. U Castellu su se nalazila najčešća mjesta njihova zapošljavanja (arsenal, brodograđevni pogoni), a u srcu predjela podignuta je, upravo njihovom zaslugom i inicijativom, središnja ustanova okupljanja i očuvanja domovinske svijesti naših iseljenika - bratovština Sv. Jurja i Tri-puna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Triffone*).⁵

Mletačka terraferma

Jedna od neprijeporno važnih sastavnica iz prošlosti hrvatske (te tako i kotorske) zajednice u Mlecima odnosi se na njihovo useljavanje i djelovanje na izvangradskom području, odnosno na prostoru onodobne mletačke *terraferme*. To je područje mletačkoga zaleđa postupno osvajano i uključivano u državni sustav Privedre Republike tijekom 14. i 15. stoljeća. U to je vrijeme Republika Svetoga Marka slovila za jednu od vodećih europskih pomorsko-trgovačkih velesila, čije su prekomorske stečevine obuhvaćale gotovo čitavu istočnojadransku obalu. Nužnost osiguranja neometanog protoka ljudi i robe duž kopnenih i riječnih prometnica i alpskih prijevoja na sjevernom rubu Apeninskoga poluotoka potakli su mletačko državno vodstvo da promišljenim političkim i vojnim potezima stekne prevlast na širem području kopnenih granica. Već tridesetih godina 14. stoljeća Mlečani su, u savezu sa Firenzom, porazili plemićku obitelj Scaligeri, te zauzimanjem Trevisa, Conegliana i Castelfranca (1339.) stekli nadzor nad trgovačkim putovima prema germanskim zemaljama. Nasuprot kratkotrajnom i učinkovitom sukobu s Scaligerijima,

⁴ L. Čoralić, »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)«: 136-138; L. Čoralić, »Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća.«: 132.

⁵ L. Čoralić, »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)«: 138-139; L. Čoralić, »Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća.«: 132.

Mlečani su mnogo dugotrajnije ratove vodili s obiteljima Visconti (gospodari Lombardije) i Carrara (gospodari Padove). Nakon više desetljeća iscrpljujućih ratova, Mlečani su 1404. zagospodarili Bassanom, Bellunom, Feltreom i Vicenzom, a godinu dana potom Padovom i Veronom. Teritorijalno širenje je uspješno nastavljeno do 1420. godine, kada mletačku vlast priznaje pokrajina Furlanija. U doba dužda Francesca Foscaria (1423/57) mletačka ekspanzionistička politika prema *terrafermi* dostiže svoj vrhunac. Dugotrajni ratovi za prevlast u Lombardiji, protiv obitelji Visconti, zapamćeni su i po učešću vojnih zapovjednika - plaćenika (*kondotjera*), među kojima su iznimnu slavu stekli Gattamelata i Bartolomeo Colleoni. Zahvaljujući uspješnu vodstvu Gattamelate, Mlečani su do 1441. godine zauzeli Bergamo, Bresciu i Peschieru, a zauzećem Ravenne stekli su nadzor nad trgovačkim prometnicama prema Romagnu. Mirom u mjestu Lodi 1454. godine Mlečanima je bio priznat pretežiti dio osvojenog teritorija, čime je, nakon više od jednog stoljeća ratovanja, uspostavljena "ravnoteža snaga" (*Il sistema dell'equilibrio*) vodećih talijanskih država: Napulja, Firenze, Papinske države i Mletačke Republike⁶.

Područje nekadašnje mletačke *terraferme* bilo je mnogo prostranije u odnosu na današnju površinu regije Veneto (18.383 km²), koja obuhvaća sedam sjevernotalijanskih pokrajina (provincija): Belluno, Padovu, Rovigo, Treviso, Veneciju, Veronu i Vicenzu. Istraživanje problematike nazočnosti Kotorana na mletačkoj *terrafermi* usmjerit ću, zbog ograničenosti izvorne arhivske građe, isključivo na područje današnje regije Veneto.⁷ Područja koja su tijekom prošlosti tek povremeno ulazila u sastav mletačkih kopnenih stečevina (Furlanija, dijelovi Lombardije i Emilije) iziskuju zaseban pristup i istraživanje arhivskih spisa pohranjenih u tamošnjim gradskim pismohranama. Zbog udaljenosti tih prostora od grada na lagunama, zasigurno su naseljavanje i prisutnost hrvatskih iseljenika bili mnogo manje izraženi (osim u Furlaniji) te se ne mogu svrstati u kontekst učestalih i vrelima dobro potkrijepljenih hrvatskih migracija u druge talijanske pokrajine (Veneto, Furlanija, Marke, Abruzzi, Puglia i dr.). Kao osnovni izvor za ovo istraživanje uporabljeni su, i

⁶ Podrobnije o mletačkom širenju na *terrafermu* vidi: Giulio Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*. Trieste, 1974: 44-47; Alvise Zorzi, *Venedig. Die Geschichte der Löwenrepublik*. Frankfurt am Main, 1987: 240-261; Frederic C. Lane, *Storia di Venezia*. Torino, 1991: 265-275.

⁷ Zbirni pregled prisutnosti i djelovanja hrvatskih iseljenika na području Veneta obradila sam u radu: »Hrvati na mletačkoj terrafermi (15.-16. st.)«, u: *Zbornik Mirjane Gross (u povodu 75. rođendana)*. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999: 65-74. Rezultati tog istraživanja ovdje su, kada je riječ o Kotoranima, dodatno prošireni novim arhivskim saznanjima.

u prethodnim istraživanjima najučestalije korišteni spisi - oporuke kotorskih iseljenika, pohranjene u središnjoj mletačkoj državnoj pismohrani.⁸ U radu ću, trgom spoznaja sačuvanih u kotorskim oporukama, prikazati vremenski okvir prisutnosti i naseljavanja Kotorana na području *terraferme*, utvrditi pobliza mjesta smještaja njihovih posjeda (lokacije unutar *terraferme*), ukazati na njihove gospodarske mogućnosti, na povezanost s tamošnjim žiteljima, ali i na neprekinutost komunikacije ovih bokeljskih iseljenika s drugim pripadnicima hrvatske iseljeničke skupine, ponajprije s onima nastanjenima u Mlecima. U drugome dijelu priloga raščlanit ću svaku od kotorskih oporuka koje se odnose na zadanu problematiku, detaljnije predstaviti prethodno navedene sastavnice iz života Kotorana u Mlecima i na *terrafermi* te kroz pojedinačne primjere ukazati na njihovu sveukupnu važnost u sklopu proučavanja povijesti hrvatske zajednice u Mlecima i u Venetu.

Kotorani: mletački građani i venetski zemljoposjednici - raščlamba arhivske građe

Vremenski okvir unutar kojega možemo pratiti prisutnost i djelovanje kotorskih iseljenika na mletačkoj *terrafermi* odnosi se isključivo na 16. stoljeće (oporučni spisi u rasponu od 1513. do 1574. godine). Unutar tog razdoblja pretežiti broj oporučnih spisa datira iz tridesetih godina 16. stoljeća. Kako su oporuke u pravilu pisane u zrelijoj, odnosno starijoj dobi iseljenika, možemo pretpostaviti da je riječ o Kotoranima koji su u Mletke, odnosno na područje Veneta prispjeli nekoliko desetljeća ranije, to jest koncem 15. ili početkom 16. stoljeća. Takvi pokazatelji sukladni su općem trendu hrvatskih (i time i kotorskih) iseljavanja u Mletke te se, prema tim pokazateljima, ova skupina Kotorana u cijelosti uklapa u opće sastavnice hrvatskih prekojadranskih iseljavanja.

Prema izravnim podacima iz oporuka, Kotorani usko povezani s mletačkom *terrafermom* nekadašnji su žitelji samoga grada Kotor (*de Cataro, Cattaro, Catharo*), ali i njegove bliže okolice, odnosno područja koje se u 16. stoljeću nalazilo pod kotorskom upravnom jurisdikcijom. U potonjem primjeru riječ je o iseljenicima iz mjesta Lešević (*Lesevich, Liesevich*),⁹ s poluotoka Lušice (*Lustizza*) i iz nedovoljno definiranog područja Župe (*Zuppa*), također unutar kotorskoga distrikta. Prezimena ove skupine kotorskih iseljenika nisu redovito

⁸ *Notarile testamenti* (dalje: *NT, Archivio di Stato di Venezia*).

⁹ Današnje naselje Lješević na području nekadašnje župe Grbalj.

ubilježena. Izrijekom se bilježe prezimena Boico, Lovo i Milović (Milević), te pridjevci Tartaro i Schiavonetto.

Prema oporučnim podacima, Kotorani povezani s mletačkom *terrafermom* poglavito su žitelji samih Mletaka, gdje uglavnom obitavaju u župama istočnog gradskog predjela Castello (župe S. Severo, S. Martino i S. Giovanni Nuovo) - područja koje je stoljećima slovalo za najučestaliju zonu obitavanja i djelovanja hrvatske iseljeničke zajednice. U jednom primjeru (Filip Schiavonetto iz Luštice) riječ je o privremenom boravku u Mlecima (predjel Cannaregio, župa S. Sofia),¹⁰ dočim je samo u jednom dokumentu kao stalno mjesto obitavanja navedeno naselje u Venetu.¹¹ Razvidno je, prema tome, da najveći broj Kotorana povezanih s *terrafermom* nije nužno ondje imao i stalno mjesto obitavanja. Većina pripadanika ove skupine iseljenika ponajprije je useljavala u Mletke, ondje zasnivala obitelj i raznovrsnim poduzetničkim poslovima stjecala kapital, koji se potom ulagao u stabilan zemljišni fond u plodnim predjelima Veneta. Tek u rijetkim primjerima Kotorani su trajnije napuštali grad useljenja i pretežiti dio života i poslovanja proveli u izvangradskoj sredini.

U uskoj svezi s prethodnim navodima podaci su koji se odnose na zanimanja iseljenih Kotorana, kao i podaci o poblížem smještaju njihovih zemljišnih posjeda i drugih nekretnina diljem *terraferme*. Sama oznaka zanimanja nije u dokumentima redovito iskazana. U dva konkretna primjera riječ je o trgovcima (označenima nazivljem *mercante* i *bazarioto*), dočim u ostalim slučajevima poblížia ili izravnija oznaka profesije nije izrečena. Međutim, na osnovi podrobnijeg uvida u oporučne navode, razvidno je da je poglavito riječ o iseljenicima znatnijih imovnih mogućnosti (nasuprot pretežitom broju hrvatskih iseljenika koje možemo ubrojiti u srednji i niži društveni sloj). Njihov je kapital najčešće iznosio i više tisuća dukata, legati kojima oni obdaruju svoje najbliže u pravilu su izdašni, a ubilježbe koje se odnose na njihovo poslovanje i poslovne sudrugove jasno otkrivaju da je riječ o poduzetnicima, najvjerojatnije o iseljenicima koji su imovnu moć stekli poslovanjem u trgovačkom i pomorskom poduzetništvu. U tom smislu, uspoređujući ovu, brojčano malu skupinu iseljenika s njihovim drugim sunarodnjacima, možemo zaključiti da je riječ o malobrojnem i elitnijem dijelu iseljeničtva. Kada je riječ o poblížem smještaju njihovih

¹⁰ Filip Schiavonetto iz Luštice u svojoj se oporuci definira kao stanovnik naselja Villa di Portello (Porta Portello) u današnjoj Padovanskoj pokrajini, a u Mlecima boravi samo privremeno (NT, b. 296., br. 254, 19. studenog 1574.).

¹¹ Riječ je o Katarini iz Župe, *districtus de Cataro*, stanovnici mjesta Celaurosa *territorio di Padua* (NT, b. 645., br. 212, 31. prosinca 1567.).

zemljišnih posjeda (oranice, vinogradi, maslinici, vrtovi, gospodarske zgrade i ostale nekretnine) u Venetu, brojčanim udjelom prevladavaju mjesta smještena u današnjoj Padovanskoj pokrajini (Provincia di Padova) - Ponte di Brenta, Piove di Sacco, Piombino Dese, Villa di Portello (Porta Portello) i Celaurosa. Samo u jednom slučaju posjed je smješten u najbližoj kopnenoj okolici Mletaka, u mjestima Noale i Gaiani (današnja pokrajina Venecija).¹²

Razmatranje općih pokazatelja o svakodnevnom životu i integriranosti ove skupine iseljenika u mletačko svakodnevlje pokazuje da se Kotorani - posjednici na mletačkoj *terrafermi*, ne razlikuju od svojih ostalih sunarodnjaka. Većina njih u Mlecima je zasnovala obitelj, a kroz brojne navode njihovih oporučnih spisa razvidno je da u novoj sredini održavaju učestale veze sa širim članovima rodbine (kako onima koji su također iseljeni u Mletke, tako i sa onima koji su ostali u zavičaju), obdarujući ih često znatnim dijelovima svoje nemale imovine (novčani legati, posjedi i dr.). Nadalje, a o ovim će pojednostima također biti više riječi kroz pojedinačnu raščlambu oporuka, kotorski zemljoposjednici, bez obzira koliko su vremena provodili u samim Mlecima, a koliko su obitavali u zaleđu, iskazuju punu integriranost u sve sastavnice društvenog života svoje nove sredine. U njihovim su oporukama nerijetki navodi u kojima su ubilježeni Mlečani i žitelji naselja diljem *terraferme* (kao izvršitelji njihovih oporuka, kao svjedoci prilikom potpisivanja te kao obdarenici). Jednako tako, učestale su i veze ove skupine Kotorana s brojnim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u gradu na lagunama. Tamošnje crkvene grobnice česta su mjesta koja odabiru za svoja posljednja počivališta, za održavanje misa zadušnica u spomen na njih i njihove pretke, a brojne su i konkretne darovnice (poglavito novčane naravi) koje se upućuju pojedinim mletačkim crkvama, samostanima i bratovštinama, poglavito onima smještenima u predjelimima i župama njihova stanovanja. Naposljetku, o čemu će također biti više riječi kroz pojedinačnu raščlambu, kotorski iseljenici bili su kroz brojne oblike komunikacije intenzivno povezani sa hrvatskom iseljeničkom zajednicom. Njihovi su sunarodnjaci u oporukama zabilježeni kao izvršitelji oporučnih spisa, kao svjedoci ili kao obdarenici. Naposljetku, jedan od temeljnih dokaza potpune integriranosti ove skupine Kotorana u hrvatsku iseljeničku zajednicu jest njihov udio u nacionalnoj bratimskoj udruzi Sv. Jurja i Tripuna, u kojoj su poneki od njih obnašali i čelna mjesta u upravnim tijelima. Razmatranje sljedećih oporučnih navoda u cijelosti će potkrijepiti prethodno izrečene i zbirno iskazane konstatacije.

¹² Oporuka Kotoranina Luke Andrijinog (*NT*, b. 930., br. 407, 30. kolovoza 1521.).

Prve u nizu oporuka koje ću raščlaniti odnose se na imućna kotorskog trgovca (*bazarioto*) i poduzetnika Stjepana Tartara, po ocu (Balci) zavičajem iz grbaljskog naselja Lešević. U razmatranje su uključene ukupno četiri oporuke koje potpisuje Stjepan Tartaro, nastale u vremenskom rasponu od 1505. do 1519. godine.¹³ Stjepan Tartaro stanovnik je mletačkog istočnog gradskog predjela Castello (župa S. Severo), a kuća u kojoj obitava vlasništvo je ženskog benediktinskog samostana S. Lorenzo. Oporučni spisi Stjepana Tartara zorno nam svjedoče o njegovu znatnom kapitalu. Kroz dijeljenje novčanih legata, čiji ukupni iznosi prelaze 1.000 dukata, razvidno je da je riječ o jednom od tada najimućnijih hrvatskih iseljenika. U oporukama se izrijeком spominju i Tartarove nekretnine. Ponajprije je riječ o zemljišnim posjedima i kućama u domovini, dijelom nasljeđenima (*beni paterni*), a dijelom kupljenima u gradu Kotoru i njegovoj okolici. Tu imovinu Stjepan oporučno dariva bratu Iliji, ostavljajući mu i dodatnih sto dukata za upravljanje posjedima, te napominjući da ovim dobrima u domovini Ilija mora raspolagati zajedno sa zajedničkim im nećakom, sinom njihova pokojnog brata Nikole, čijega se imena (nećakova) Stjepan više ne sjeća (*lui nome di qual non mi ricordo*). Nakon Ilijine smrti, *ditte terre et caxe vadino de heredi in heredi soi mascoli et legitimi egualmente acciò che cadauno de loro habia la sua parte et manchando i mascoli vadino in più proximi parenti*.¹⁴ Ukoliko pak dođe do novih osmanlijskih upada na kotorsko područje, Stjepan napominje da brat, zajedno sa ostalim članovima obitelji, treba napustiti zavičaj i doći u Mletke. U tom smislu doznajuće mu godišnji prihod od 12 stara žita i jednog barila vina. Ilijin boravak u Mlecima i njegovo uzdržavanje trajat će samo za vrijeme osmanlijskih provala, a nakon njihova okončanja, obvezan je vratiti se u Kotor i brinuti za obiteljsko imanje.¹⁵ U oporuci iz 1519. godine podaci o Ilijinim nasljednicima još su određeni te se prvi put izrijeком spominju njegovi sinovi

¹³ NT, b. 879, br. 311, 28. travnja 1505.; b. 742., br. 58., 18. srpnja 1513.; b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514.; b. 968, br. 442, 15. srpnja 1519. Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 238.

¹⁴ NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514. Usporedi i: L. Čoralić, »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)«: 147; L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 238.

¹⁵ *Item lasso et ordino che per caxo de incursioni et guere de Turchi ditto Helia fasso ascetara a venir a Venexia cum la sua famiglia voglio che habia stara 12 formento e barile uno de vin de esse tratti de beni padoani ogni anno finche per guerre turchesche li sarà star a Venezia et non pij* (NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514.). Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 238.

Rajko i Stjepan kojima, nakon Ilijine smrti, pripada Tartarova imovina u kotorskom kraju.¹⁶

Zemljišni posjedi i kuće, spomenuti u dijelu Stjepanove oporuke koji se odnosi na uzdržavanje brata Ilije u mletačkom kraju, bili su smješteni u Venetu, u naselju Ponte di Brenta u Padovanskoj nizini (Provincia di Padova). Padovanskim imanjem upravljat će tijekom idućih godina izvršitelji Stjepanove oporuke, sve dok njegov nećak Zanetto ne napuni 24 godine i samostalno ga preuzme. Nakon toga, imanje u cijelosti pripada Zanettu, ali uz uvjet da majci Heleni, Stjepanovoj supruzi, na ime uzdržavanja doživotno isplaćuje određene godišnje prihode u plodovima (vinu, žitu, plodovima sa okućnice i dr.).¹⁷ Nekretnine u Ponte di Brenta ne smiju se prodati niti na bilo koji drugi način založiti ili otuditi, već prelaze u nasljedstvo Zanetta i njegovih zakonitih muških potomaka. Ukoliko, međutim, Zanetto ostane bez zakonitih nasljednika, imanje prelazi Stjepanovu bratu Iliji i njihovu zajedničkom nećaku (nepoznata imena), sinu brata Nikole. Za dodatno uzdržavanje imanja, Stjepan nasljednicima ostavlja i dodatnih dvije stotine dukata.¹⁸ Imanje u Ponte di Brenta sadrži, osim kuće, gospodarskih zgrada, okućnice i zemljišnih posjeda, i stočni fond koji Tartaro istom oporukom iz 1514. godine ostavlja supruzi Heleni i nećaku Zanettu.¹⁹

¹⁶ *Dimito Helie fratris meo in Cataro omnes possessiones meos in Cataro in vita sua et post mortem relinquit ad Raychum filius Helie e Stephanus filius Helie equaliter* (NT, b. 968, br. 442, 15. kolovoza 1519.). Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 238.

¹⁷ *...et voglio et ordino che tutte le terre et case, fabriche comprate in mio nome a Ponte di Brenta in Padoana finche ditto Zanetto sarà in età de anni 24 siano governati per li miei comisarii insieme cum ditto Zanetto et sua ameda et al hora dita Lena mia moier vedoando habia stara 12 de formenti all'anno veneziani, cara 2 de vini e la mità del brollo et la mità de ben et de alberi qual li piaxerà fin che la viverà* (NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514.). Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 239.

¹⁸ *Dechiarando che dite terre et stabile per algun modo mai se possa vendere ne alienare ne impignere ne dare, ma vadino da heredi in heredi mascoli de dito Zanetto de legitimo matrimonio e morendo ditto Zanetto senza fioli mascoli et legitimi naturali ditti beni vadino in li fioli mascoli et legitimi de Helia et nelli fioli mascoli del dito fio del Nicolò il qual sta con Helia con obligation cargo che mantegner se debia la botega mia al Ponte del Brenta per fundamenta del qual lasso ducati 200 con il guadagno qual debano pagar tutte le gravezze et anagrie del cavedal star fermo et stabile per nome de loro herede* (NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514.). Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 239.

¹⁹ *Item voglio et ordino che tutti li bestiami miei sono in Padoana siano de Zanetto et Helena mia moier per mità* (NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514.). Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 239.

Povezanost s mletačkom *terrafermom* i tamošnjim žiteljstvom potvrđuju i navodi u kojima Tartaro bilježi i manjim svotama obdaruje stanovnike naselja Ponte di Brenta. U oporukama iz 1513. i 1514. godine, kći upravitelja (gastalda) tamošnjih Stjepanovih imanja dariva se (u oba slučaja) s deset dukata, dočim se, prema istim oporukama, Polesini, kćeri tamošnjeg zidara Battiste, ostavlja 16 (oporuka iz 1513. godine), odnosno deset dukata (oporuka iz 1514. godine.).²⁰

Brojne su, nadalje, Tartarove oporučne odredbe koje se odnose na njegove najbliže članove obitelji. Supruzi Heleni pripada upravljanje Stjepanovih pokretninama u Mlecima, kao i doživotno pravo na dio prihoda s padovan-skog posjeda. Uz navedeno, pripada joj dodatnih 150 dukata, kao i većina srebrnine i nakita pohranjenoga u kući. Ukoliko Helena "ne bude obdržavala udovištvo", gubi pravo na prihode sa imanja i dobiva samo 200 dukata. Ove odredbe, prilično jasno izrečene, sadržane su u svim Tartarovim oporučnim spisima od 1505. do 1519. godine. Druga učestalo spomenuta osoba u Tartarovim oporukama njegov je brat Ilija, tada nastanjen u Kotoru. Osim očinskih imanja u zavičaju i mogućnosti da u slučaju osmanlijskih prodora privremeno prijede u Mletke, Stjepan Iliji ostavlja i manji dio svoje pokretne imovine (odjeća i sl.).²¹ Nadalje, u svojim oporukama Tartaro obdaruje nevjestu Stanislavu, suprugu pokojnog mu brata Nikole (10 dukata), nećakinju Paulu (30 dukata), rođakinju Klaru (pet dukata), rođaka Stjepana (20 dukata) te brojne druge članove uže i šire obitelji.²² Glavni nasljednik sveukupnih Stjepanovih dobara njegov je nećak Zanetto, ali uz uvjete da do ispunjenja punoljetnosti, odnosno do 24. godine, u cijelosti mora poštivati odluke svojih skrbnika i izvršitelja oporuke.²³

Tijekom života i djelovanja u Mlecima, Stjepan Tartaro bio je intenzivno uključen u mletačko vjersko svakodnevlje. Kao mjesto svojega posljednjeg

²⁰ NT, b. 742, br. 58, 18. srpnja 1513.; b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514. Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 240-241.

²¹ NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514. Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 239-240.

²² NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514. Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 240.

²³ NT, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514. Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 240.

počivališta odabire grobnicu u crkvi S. Severo,²⁴ obdarujući svećenike iste crkve sa četiri dukata i 20 voštanica (*dopieri*). Nadalje, među brojnim drugim legatima upućenima mletačkim crkvenim ustanovama izdvajaju se darovnice crkvi S. Fantino u predjelu S. Marco (četiri dukata), ubožnici za žensku siročad *Madonna della Pietà* (dva dukata), bratovštini topnika u crkvi S. Maria Formosa (jedan dukat i voštanice), marijanskim bratovštinama u crkvama S. Maria Formosa i S. Lio (po jedan dukat i voštanice), uglednoj mletačkoj *Scuola Grande S. Marco* (40 dukata i 12 voštanica) i dr.²⁵

Izrazita je, nadalje, povezanost tog kotorskog iseljenika s drugim hrvatskim sunarodnjacima. U oporuci iz 1514. izrijekom, kao *mio solito sacerdote*, spominje Nikolu Kotoranina, svećenika pri crkvi S. Severo, te mu za slavljenje misa zadušnica ostavlja 12 dukata. U nizu osoba, koje su kao kućna posluga djelovale pri Tartarovu domu ili na imanju u Ponte di Brenta, bilježe se i hrvatske iseljenice - Katarina i Marija iz Šibenika (*massare*), kojima se za višegodišnju vjernu službu dariva nekoliko dukata.²⁶ Naposlijetku, Stjepan Tartaro bio je i višestruko povezan s hrvatskom bratovštinom sv. Jurja i Tripuna. Početkom 16. stoljeća obnašatelj je vodećih dužnosti u upravnim tijelima bratovštine, a 1508. godine spominje se i kao njezin predstojnik (gastald). Bratovština se izrijekom spominje i u svim njegovim oporučnima spisima. Godine 1505., u svojoj prvoj oporuci, u sažetom navodu obdaruje je sa 30 dukata. Godine 1513. navodi kako posjeduje 130 dukata koji pripadaju bratovštini, te od izvršitelja svoje posljednje volje traži da se rečena svota isplati udruzi i ujedno je obdaruje s deset dukata i 12 velikih voštanica koje će se, kako je običaj, upaliti za vrijeme njegova posljednjeg ispraćaja. Isti broj

²⁴ U istoj se crkvi, sve do njena rušenja u 19. stoljeću, nalazila grobnica koja je podsjećala na ostvaren oporučni legat Stjepana Tartara. Zahvaljujući mletačkom istraživaču A. Cicogni, koji je neposredno pred rušenje ove crkve obavio istraživanja tamošnjih nadgrobnih spomenika i prepisao njihov sadržaj, danas nam je poznat nadgrobní natpis na obiteljskoj grobnici Tartaro: STEPHANI TARTARI CADAVER HIC IACET QVI HOC SIBI VIVENS DEDICAVERAT OPVS CONSORTIQ[ue]. NEPOTI AC HAEREDIBVS SVIS ANIMAMQ[ue]. DEO HVC REDDITVRIS OSSA. OBIIT / IIII NONAS / SEPTEMB / M.D.XIX. Usporedi: Antonio Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, sv. III. Bologna, 1983. (pretisak izdanja iz 1830.): 101; Lovorka Čoralić i Boris Nikšić, »“In memoriam aeternam”: nadgrobní spomenici Hrvata u Mlecima.« *Kolo* 10/1 (2000): 22-23; L. Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*: 197; L. Čoralić, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*. Zagreb, 2003: 245; L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 242.

²⁵ *NT*, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514. Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 242-243.

²⁶ *NT*, b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514. Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 241.

voštanica spomenut je i u oporuci iz 1514. godine, kada se ponovo spominje i dug bratovštini, koji ovaj put iznosi 144 dukata. Naposljetku, u oporuci iz 1519. godine dug više nije naveden, ali su obveze bratovštine (sudjelovanje u posljednjem ispraćaju) ostale nepromijenjene, kao i darivanje udruge svotom od deset dukata.²⁷

Stjepanova supruga, Kotoranka Helena Boico, razvidno je iz njezinih oporučnih spisa,²⁸ nastavila je uspješnu poduzetničku aktivnost pokojnog supruga. Novčani kapital kojim raspolaže velik je, a njegova ukupna vrijednost iznosi (prema podacima iskazanima dijeljenjem legata) preko tisuću dukata. Zemljišni posjed u mjestu Ponte di Brenta i dalje je zadržala u svojem vlasništvu, upravljajući njime i ubirući prihode koji zasigurno nisu bili zanemarivi. U Mlecima posjeduje pokretnu imovinu, dijelom naslijeđenu tijekom dugogodišnjeg zajedničkog života sa suprugom Stjepanom, a dijelom stečenu vlastitim ulaganjem. Na jednom od najfrekventnijih mjesta mletačkog trgovačkog života, u četvrti zvanoj *Beccaria*, kupila je pravo na držanje prodajnog mjesta (*banca*), čije prihode jednim dijelom namjenjuje samostanu S. Lorenzo. Poslovanje je proširila i na trgovačke poslove sa Flandrijom, koje su u njeno ime obavljali trgovac (*bazarioto*) i pomorac (*navigante*) Aleksije iz Paštovića i Helenin rođak Luka, također podrijetlom s područja nekadašnje paštrovske općine.²⁹ Kada je riječ o obiteljskom posjedu u Ponte di Brenta, Helena - slijedom oporučno iskazane volje pokojnoga supruga Stjepana - sveukupni tamošnji posjed namjenjuje sinovcu Zanettu.³⁰ U njezinoj se oporuci, nadalje,

²⁷ *Lasso Scuola S. Georgii Venetorum 30 ducati; Lasso Scuola S. Zorzi de nation di Schiavoni dopieri 12 de libre 4 l'una e ducati 10 per anima mia. Dechiaro che haveo ducati 130 fu della Scuola de S. Zorzi di Schiavoni e voglio che li siano dati; Item lasso alla Scuola mea de S. Zorzi et Triphone altri ducati 10 et dopieri 12 de lire 4 l'uno. Item lasso che siano restudi alla Schola de S. Zorzi e Triphone de Venezia ducati 144 che sono apresso di me in salvo (come apar per il libro del suo scritto); Dimito Scuole S. Georgii e Triphonis ducati 10 pro asociando corpus meum ad sepolturam (NT, b. 879, br. 311, 28. travnja 1505.; b. 742, br. 58, 18. srpnja 1513.; b. 1200, br. 150, 5. studenog 1514.; b. 968, br. 442, 15. srpnja 1519.). Usporedi i: Guido Perocco, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*. Venezia, 1964: 233; Lovorka Čoralić, »Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika.« *Croatica christiana periodica* 18/34 (1994): 94; L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 245.*

²⁸ Raspolažemo s tri oporučna spisa Helene Boico: prvi potječe iz 1525. (NT, b. 391, br. 280, 2. svibnja 1525.), drugi iz 1530. (NT, b. 190, br. 225, 7. ožujka 1530.) i treći iz 1534. godine (NT, b. 1084, br. 196, 14. studenog 1534.).

²⁹ L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 246-247.

³⁰ *Item lasso a Zuane Tartaro mio nevodo tutto il mobile di casa e tutti arzenti che me atrovo in Venezia, come alla villa (NT, b. 190, br. 225, 7. ožujka 1530.). Usporedi i: L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 247.*

kao jedan od izvršitelja oporučnih spisa iz 1525. i 1534. godine bilježi i stanovnik Ponte di Brenta Battista Pietrov (kojemu se, kao i drugim izvršiteljima oporuke, dariva deset dukata). Jednako tako, u sklopu brojnih obdarivanja članova obitelji, prijatelja i znanaca, Helena bilježi i služavku po imenu Margareta, također žiteljku toga mjesta u Padovanskoj pokrajini, te joj namjenjuje neke svoje odjevne predmete i pokućstvo.³¹ Ostali oporučni navodi koje sadrže Helenine oporuke u temeljnim sastavnicama ne odudaraju od odredbi njezina pokojnog supruga. Kao mjesto pokopa kotorska iseljenica odabire crkvu S. Severo (grobnicu koju je dao podići njezin suprug), a brojni su i oporučni legati kojima se obdaruju mletačke crkvene ustanove i duhovne osobe, poglavito smještene i djelovanjem vezane uz predjel Castello.³² Kada je riječ o uključenosti u djelovanje mletačkih bratovština, za nas se značajem izdvaja darovnica hrvatskoj nacionalnoj udruzi sv. Jurja i Tripuna, obdarenoj u Heleninoj oporuci iz 1534. godine sa deset dukata.³³

Oporuke supružnika Helene Boico i Stjepana Tartara, ovdje podrobno predstavljene, važno su vrelo koje potvrđuje raznovrsnost sveukupnih odnosa hrvatskih iseljenika s mletačkom sredinom. Žitelji Mletaka, poduzetnici svestranih poslovnih interesa, supružnici su primjer ulaganja novčane dobiti hrvatskih iseljenika u stabilan zemljišni fond u plodnim ravnicama Veneta. Sljedeće oporuke, sadržajem znatno kraće, potvrdit će prethodno izrečene navode o kotorskim iseljenicima - posjednicima na mletačkoj *terrafermi*, čije se djelovanje po svim svojim sastavnicama nužno mora promatrati i raščlaniti u svoj cjelovitosti, s posebnim osvrtom na neprekinutost povezanosti s hrvatskom iseljeničkom zajednicom u gradu na lagunama.

U navedenom kontekstu je posebno zanimljiva (iako opsegom nevelika) oporuka Kotoranina Damjana Lovo, trgovca i stanovnika predjela Castello u župi S. Giovanni Nuovo.³⁴ Kao i Stjepan Tartaro, i Damjan se može ubrojiti među imućnije hrvatske iseljenike u gradu na lagunama, a novčanu je dobit ulagao u zemljišni posjed u Venetu. Ondje je, u mjestu Piombino Dese (lokacija

³¹ NT, b. 190, br. 225, 7. ožujka 1530.; L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 248.

³² Poglavito treba izdvojiti darovnicu benediktinskom samostanu S. Lorenzo, smještenom u neposrednoj blizini obitavanja obitelji Tartaro, kojemu Helena dariva trećinu svojih prihoda od prodajnog mjesta na trgovinski posebno frekventnoj lokaciji *Beccaria*. (NT, b. 190, br. 225, 7. ožujka 1530.; L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 249).

³³ NT, b. 1084, br. 196, 14. studenog 1534.; L. Čoralić, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«: 249.

³⁴ NT, b. 209., br. 153., 1. svibnja 1556. Prijepis oporuke Damjana Lovo sačuvan je i u knjizi *Cattastico* u Arhivu bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (*Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Triffone*), Testamenti, f. 125'-126'.

Roncha) u Padovanskoj provinciji, raspolagao sa znatnih 17,5 kampa zemljišnog posjeda, a u njegovu su se vlasništvu nalazile i gospodarske zgrade, mlin, bunari, nastambe za stočni fond i okućnica. Rečeni posjed Damjan u cijelosti namjenjuje hrvatskoj bratovštini sv. Jurja i Tripuna *con questo che debbano celebrar ogni zorno una messa per anima mia in la ditta giesia di S. Francesco della Vinea per uno francescano et ogni anno nelli giorni delli morti et per elemosina et della messa e delli esequi dargli al ditto monasterio ducati 25 da lire 6,4 ogni anno. Za izvršenje ovoga legata, najvažnijeg u Damjanovoj oporuci, zaduženi su aktualni predstojnik (*guardian grande*) i članovi uprave (*banchalia*) iste bratovštine, kojima (takoder za potrebe bratovštine) pripada i dodatnih sto dukata. Zauzvrat, hrvatska je bratovština obvezna, zajedno sa svim svojim članovima koji se tada nalaze u Mlecima, nazočiti posljednjem ispraćaju darovatelja, pri čemu je kao njegovo posljednje počivalište određena obiteljska grobnica u crkvi S. Francesco della Vigna, nedaleko od samoga sjedišta bratovštine.³⁵*

Iako raspoložemo sa tri oporuke imućna Kotoranina Stjepana Milovića (Milović), poblizim podrijetlom takoder iz grbaljskog mjesta Lešević, podatke o njegovim posjedima u Venetu bilježi samo oporučni spis iz 1534. godine.³⁶ Riječ je o oko 2,5 padovanska kampa zemljišnog posjeda u mjestu Piove di Sacco, na lokalitetu Vallonga, koje namjenjuje supruzi Katarini te - nakon njezine smrti - sinovima Mihovilu i Konstantinu. Njima takoder ostavlja i svoje posjede u Kotoru i njegovoj okolici, kao i novčani kapital pohranjen u Mlecima. Ukoliko, međutim, sinove zadesi prerana smrt, kotorski dio imanja dariva se sinovima Stjepanova brata Marka, dočim mletački i padovanski posjedi pripadaju kćeri Margareti i njezinu potomstvu. Uz prethodno navedene odredbe, vrijedno je napomenuti da je Kotoranin Stjepan Milović takoder, kao i prethodno spomenuti supružnici Boico i Tartaro te Damjan Lovo, bio blisko povezan s hrvatskom bratimskom udrugom. Upravo je crkva sv. Ivana od Hrama (*S. Zuanne del Tempio, S. Zuanne di Furlani*), u kojoj se do 1551. godine nalazio oltar bratovštine i grobnice, odabrana kao Stjepanovo posljednje počivalište.³⁷

³⁵ Hrvatska bratovština raspolagala je sa posjedom Damjana Lovo sve do najnovijeg vremena, dajući ga na obrađivanje (u zakup) seljacima u tamošnjem naselju. Usporedi: Michele Giadrossi, »I campi di Piombino Dese.« *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*, Venezia 22 (1989): 9-32; L. Čoralić, »Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima«: 92; L. Čoralić, »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)«: 137-138; L. Čoralić, »Hrvati na mletačkoj terrafermi (15.-16. st.)«: 72.

³⁶ NT, b. 127, br. 801, 22. svibnja 1534.

³⁷ L. Čoralić, »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)«: 138; L. Čoralić, »Hrvati na mletačkoj terrafermi (15.-16. st.)«: 69.

Sljedeće dvije oporuke kotorskih iseljenika sadrže, u odnosu na prethodne, neke dodatne specifičnosti. Naime, u oba slučaja riječ je o iseljenicima koji su, kako to pokazuju oporučni navodi, mjestom boravka poglavito vezani za područja na kojima se i nalaze njihovi zemljišni posjedi (Padovanska pokrajina). U prvom je primjeru riječ o sažetom oporučnom spisu Kotoranke Katarine pokojnog Petra, koja je - najvjerojatnije upravo zahvaljujući udaji za padovanskog žitelja Francesca Matijinog, svoju egzistenciju zasnovala na muževljevu posjedu u naselju Celaruosa u Padovanskoj pokrajini. Posjed je, kako se čini na osnovu oporučnih podataka, bio u vlasništvu plemićke obitelji Trevisan, te ga je Katarina, zajedno sa suprugom Francescom, vjerojatno obrađivala kao zakupnik. U sažetom oporučnom navodu ne bilježe se pobliže Katarinine veze s Mlecima ili tamošnjim iseljenim sunarodnjacima, već se samo uobičajenom i općenitom formulacijom sva njezina dobra i posjedovna prava ostavljaju u naslijeđe obitelji Trevisan (Zuane Battista i njegova supruga Zuanna), za koje se izrijekom kazuje da su gospodari "svega što posjeduje i čime raspolaže".³⁸

Stanovnik (*habitante*) mjesta Porta Portello (Villa de Portello) u Padovanskoj pokrajini jest iseljenik sa poluotoka Luštice (tada pod kotorskom jurisdikcijom) Filip Schiavonetto pokojnoga Stjepana. U Mlecima boravi privremeno, obitavajući u kući koja se nalazi u vlasništvu braće Priuli i smještena je u predjelu Cannaregio (župa S. Sofia). Prema podacima o založenim novčanim svotama (oko 1.000 dukata), saznajemo da je riječ o imućnom iseljeniku, kojega također vjerojatno možemo ubrojiti u skupinu naših iseljenika koji su nemali dio svojih poslovnih dobitaka ulagali u posjede diljem *terraferme*. Najveći dio Filipovih oporučnih navoda odnosi se na crkvu S. Antonio di Paludo u predjelu Castello, u čijim grobnicama odabire svoje grobišno mjesto, te kojoj ostavlja dio svoje imovine (ponajprije novčane). Posjed smješten na *terrafermi* (*in villa sotto Cologna*), veličine nemalih 13 kampa oranica i šuma, dariva pokćerki Marijeti, trenutno nastanjenoj u Furlaniji.³⁹

Posljednji oporučni spis koji ću razmotriti u ovom prilogu odnosi se na posjed smješten u Mletačkoj (Venecijanskoj provinciji). Riječ je o oporuci Kotoranina Luke Andrijinog, stanovnika mletačke župe S. Martino u predjelu Castello. Pretežiti dio legata odnosi se na najuže članove obitelji (supruga Bela, sinovi Dominik, Pavao i Marin, kćer Ivana), a vrijedno je zabilježiti da se kao potpisnici ovoga spisa bilježe dalmatinski iseljenici Vid iz Šibenika i

³⁸ NT, b. 645, br. 212, 31. prosinca 1567.

³⁹ NT, b. 296, br. 254, 19. studenog 1574.

Šimun Zadranin, obojica žitelji župe SS. Apostoli u predjelu Cannaregio. Kao i u nekoliko prethodnih primjera, i u slučaju Luke Andrijinog izrijekom se ne bilježi njegovo zanimanje, ali je - razvidno je iz sadržaja opsegom nevelike oporuke - riječ o osobi srednjih imovnih mogućnosti. Mjesto ulaganja njegova novčanog kapitala bila su od Mletaka nedaleko udaljena mjesta Noale i Gaiani. Ondje je Luka imao posjed čija nam veličina nije poznata, te koji svojim iskazom posljednje volje dariva na doživotnu uporabu supruzi Beli, a nakon njezine smrti spomenutim sinovima Dominiku, Pavlu i Marinu.⁴⁰

* * *

Kotorska iseljenička zajednica u Mlecima neprijeporno je prevažna sastavnica u sklopu cjelovitih hrvatskih prekojadranskih migracija. U sklopu proučavanja tijeka migracija i djelovanja Kotorana u Mlecima, gradu koji je kroz povijest bio jedno od njihovih najučestalijih prekojadranskih odredišta, povezanost s mletačkom kopnenom okolicom - *terrafermom* (Venetom) - zauzima važno mjesto. Svjedočanstva o tome, još uvijek nedovoljna i necjelovito istražena, sačuvana su nam u njihovim oporučnim spisima, pohranjenima u središnjoj mletačkoj državnoj pismohrani. Oporuke koje sam ovdje obradila posvjedočuju da se kotorski iseljenici, povezani s mletačkom *terrafermom*, mogu ubrojiti u gospodarski imućniji dio iseljenništva. Kao uspješni trgovci i poduzetnici, ovi su iseljenici, poput drugih Mlečana, ali i ostalih hrvatskih iseljenika, nemali dio svojih novčanih dobiti ulagali u stabilni zemljišni fond u plodnim ravnicama prostrane *terraferme*. Pri tome je, kako dokumenti svjedoče, koncentracija njihovih posjeda (ali i posjeda drugih Hrvata) bilo ponajprije padovansko područje. Uglavnom je riječ o oraničnim i vinogradarskim površinama koje su imućni Kotorani kupovali i najčešće davali u zakup tamošnjim obrađivačima. Nadalje, podrobnija raščlamba njihovih oporuka zorno pokazuje kako su ovi Kotorani, bez obzira na mjesto boravka (*terraferma* ili Mleci) uglavnom ostajali intenzivno povezani sa svojim sunarodnjacima u gradu na lagunama. Neki od njih, poput Stjepana Tartara i njegove supruge Helene Boico, Damjana Lovo ili Stjepana Milovića, istaknuti su članovi hrvatske nacionalne udruge u 16. stoljeću i njezini zapaženi darovatelji. Upravo su, primjerice, zemljišni posjedi Damjana Lovo, ostavljeni oporučno bratovštini davne 1556. godine, činili osnovu za gospodarski napredak hrvatske udruge, izdvajajući je među drugim bratimskim udrugama i doprinoseći

⁴⁰ NT, b. 930, br. 407, 30. kolovoza 1521. Usporedi i: L. Čoralić, »Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)«: 138; L. Čoralić, »Hrvati na mletačkoj terrafermi (15.-16. st.)«: 69.

njezinoj cijenjenosti u mletačkom društvenom i vjerskom životu. Na kraju možemo zaključiti - prethodno raščlanjene oporuke kotorskih iseljenika povezanih s mletačkom *terrafermom* tek su jedan od isječaka iz događanjima prebogate povjesnice kotorske iseljeničke zajednice u Mlecima i u Venetu. Zsigurno će dodatna arhivska istraživanja, ponajprije pismohrana smještenih u gradovima nekadašnje mletačke *terraferme*, iznjedriti još pregršt novih saznanja o ovoj problematici, malo znanoj i obrađivanoj i u hrvatskoj i u talijanskoj historiografiji.

MIGRANTS FROM THE CITY OF KOTOR AS ESTATE OWNERS IN THE VENETIAN *TERRAFERMA*

LOVORKA ČORALIĆ

Summary

Over the centuries, migrants from the city of Kotor (Kotorani) constituted the majority among the Croatian settlers in Venice. Within the broader analysis of the migration patterns but also their life and activity in the Lagoon, the link of the Kotor in-migrants with the Venetian inland (*terraferma*) is an important yet understudied subject in historiography. Based on sixteenth-century wills filed at the Archivio di Stato di Venezia, this article traces the connections between the Kotorani and Veneto, focusing on their relations with the settlements in today's provinces of Padua and Venice. The research reveals that Kotorani, some of whom were capable and enterprising businessmen, invested part of their capital in the *terraferma* estates, which they rented to tenant farmers. A study of the bequests also provides new details on their everyday life, especially on the relations with other Croats in Venice and the Croatian fraternity of SS George and Tryphon—*Scuola degli Schiavoni*.